

Михайлюк Олена

АНАЛІЗ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО, КУЛЬТУРНОГО І ЕКОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті висвітлюються питання розвитку природно-ресурсного, культурного і екологічного потенціалів Одеської області. Наводяться статистичні дані та проводиться їх аналіз на прикладі України, Одеської області та її адміністративних районів. Визначається місце Одеської області у природному, культурному, екологічному потенціалах країни за питомою вагою та рейтинговими показниками. Характеризуються позитивні і негативні сторони. Одеська область – найбільша за площею в Україні, має лікувальні ресурси, вихід до Чорного моря, санаторії, готелі та інші місця розміщення. В області багато театрів і музеїв, історичних пам'яток. Рівень якості природних ресурсів низький, а пам'ятки історії занедбані і потребують значних фінансових ресурсів для відновлення. Пропонуються напрямки більш ефективного використання потенціалу області для розвитку туризму.

Ключові слова: екологічні проблеми, природно-ресурсний потенціал, культурний потенціал, екологічний потенціал, туризм.

Михайлюк Елена

АНАЛИЗ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО, КУЛЬТУРНОГО И ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛОВ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье освещаются вопросы развития природно-ресурсного, культурного и экологического потенциалов Одесской области. Приводятся статистические данные и проводится их анализ на примере Украины, Одесской области и ее административных районов. Определяется место Одесской области в потенциале страны по удельному весу и рейтинговым показателям. Характеризуются положительные и отрицательные стороны. Одесская область - самая большая по площади в Украине, имеет лечебные ресурсы, выход к Черному морю, санатории, гостиницы и другие места размещения. В области много театров и музеев, исторических памятников. Уровень качества природных ресурсов низкий, а памятники истории заброшены и требуют значительных финансовых ресурсов для восстановления. Предлагаются направления более эффективного использования потенциала области для развития туризма.

Ключевые слова: экологические проблемы, природно-ресурсный потенциал, культурный потенциал, экологический потенциал, туризм.

Mikhailyuk Elen

ANALYSIS NATURAL RESOURCES, CULTURAL POTENTIALS FOR TOURISM DEVELOPMENT IN ODESSA OBLAST

In the article analysis questions of development natural resources, cultural potential Odessa oblast. Analysis of tourism, nature, forest, people, museums, theaters and historical monuments. Analysis statistical Example Data for Ukraine, Odessa oblast and Separate territory. Showing place in Odessa oblast economy and nature of the country and on the proportion and rating. Analysis Advantages and disadvantages. Odessa region - The largest in Ukraine. Has medical resources, the Black Sea, motels, hotels and other locations. In the many theaters and museums, historical monuments. The level of low quality of natural resources and historical monuments neglected and in need of significant financial resources for recovery. Proposes to author - direction the effect of the development Using Potential areas for tourism.

Keywords: environmental problems, natural resource potential, culture potential, development natural resources, tourism.

Постановка проблеми. Туризм виступає важливою складовою світової економіки. За даними Міжнародної туристичної організації, питома вага туризму у світовому ВВП становить близько 9% і близько 30% у світовому експорті послуг. На 2016р. UNWTO прогнозує зростання міжнародного туризму на 3-4%, що буде і далі сприяти глобальному економічному відновленню. Одеська область з її потенціалом теж повинна приєднатися до світових тенденцій.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Серед українських та іноземних вчених розглядаються окремі проблеми туризму: аналіз туризму за видами, за регіонами, ефективність різних видів туризму. Окремо вивчається природно-ресурсний, економічний та інші потенціали території. Дослідження щодо поєднання туризму і потенціалів пропонується в означеній роботі.

Серед **невирішених питань** гостро стоїть проблема оцінки екологічних ризиків для розвитку туризму, оцінка питомої ваги області у природно-ресурсному і туристичному потенціалах регіону. Потребує уваги аналіз стану інфраструктури регіону, степеню забезпеченості туристів лікувальними, рекреаційними та іншими ресурсами. Необхідна розробка критеріїв оцінки ресурсів і механізмів їх раціонального використання

Постановка завдання: у науковій статті основною метою є визначення місця Одеської області у туристичному потенціалі країни, критична оцінка природно-ресурсного, економічного, екологічного і культурно-історичного потенціалів регіону для подальшого коректування дій влади щодо підвищення ефективності туристичної діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Туризм в Україні в останні роки набуває певних темпів розвитку, розвиваються нові види туризму. Південь України, і особливо Одеська область, починають відігравати провідну роль в цьому процесі. В Одеській області є належні умови поєднати різні види туризму у туристичні кластери.

Територія Одеської області – найбільша в Україні і складає 5,5% від території країни, тут проживає 5,6% населення. На область припадає 2,9% обсягу реалізованої промислової продукції; 3,3% капітальних інвестицій; 4,6% експорту країни і 2,7 імпорту. Рибне господарство області видобуває 27,7% біоресурсів.

За період 2011-2014 років кількість колективних засобів розміщення в області збільшилася у 1,3 рази і склала 13,8% від загального рівня по країні; кількість місць в них зросла у 1,17 рази. На 2014 рік питома вага оздоровчих закладів області збільшилася відносно їх кількості по Україні з 8,4% до 13,7% через тимчасову втрату окупованої АР Крим. Особливо це помітно на показниках готелів і спеціалізованих місць розміщення.

Загальна кількість туристів по Одеській області за період 2000-2014 років постійно зменшувалася і найбільш суттєвим став 2014 рік (18% від рівня 2000 року). Через військово-політичну і несприятливу економічну ситуації в країні кількість внутрішніх туристів впала до рекордно низького рівня – 4% від рівня 2000 року.

Кількість екскурсантів при цьому склала по області всього 0,6% від загальної; кількість громадян України, які виїздили за кордон – 1,5%. Кількість іноземних громадян, які відвідували Одеську область у 2014 році була дуже низькою – всього 0,02%.

При цьому питома вага Одеської області в потенціалі України на 2014 рік склала по:

- санаторіям та пансіонатам з лікуванням - 10%;
- санаторіям-профілакторіям – 7,6%;
- будинкам і пансіонатам відпочинку – 8,9%;
- базам та іншим закладам відпочинку – 26,9%;
- дитячим оздоровчим таборам – 7,1%.

Таким чином, за період 1995-2014 років область суттєво збільшила свою питому вагу у розвитку баз відпочинку і дитячих оздоровчих таборів у потенціалі країни.

На Одеську область припадає 6,8% суб'єктів господарювання, а обсяг реалізованої ними продукції та послуг у 2014 році склав 6,8%.

Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності області склала всього 1,8%. В загальній кількості суб'єктів туристичної діяльності по Україні на 2014 рік, 2198 - юридичні особи і 1687 - фізичні особи - підприємці. Відповідно по Одеській області їх питома вага до загальної кількості по країні складала 7,8 та 4,6%. Середня вартість туру, реалізованого туроператором у 2014 році складала 13063 грн. по Україні (1744 грн. – по Одеській області). Середня вартість путівки для подорожі по Україні – 8938 грн., для жителів Одеської області - 2324 грн. Мешканці Одеської області поки що віддають перевагу подорожам за кордоном – 64,6% від загального обсягу подорожей. При цьому вони віддають перевагу відпочинку і спортивному туризму – 94%.

Одеська область є також лідером й у підготовці фахівців для туристичної сфери. Так, серед восьми областей Південного і Західного регіонів, за кількістю ВНЗ, що готують фахівців для туризму і готельно-ресторанної справи, область займає перше місце. Натомість, за кількістю навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації з підготовки фахівців за трьома напрямками (готельне обслуговування, ресторанне обслуговування і туристичне обслуговування) область лише на п'ятому місці (табл.1.).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця рівня забезпечення спеціалістами у сфері туризму та готельно-ресторанної справи Південного і Західного регіонів [4]

Рейтинг за кількістю ВНЗ 3-4 рівня			
Рейтинг	Адмін. одиниця	Кількість	Спеціальностей/спеціалізацій
1	Одеська обл.	6	3
2	АРК	4	немає даних
3	Львівська обл.	6	4
4	Закарпатська обл.	4	5
5	Херсонська обл.	4	4
6	Ів.-Франківська обл.	4	2
7	Чернівецька обл.	2	2
8	Миколаївська обл.	1	2
Рейтинг за кількістю ВНЗ 1-2 рівня			
Рейтинг	Адмін. одиниця	Кількість	Спеціальностей/спеціалізацій
1	АРК	15	немає даних
2	Львівська обл.	8	3
3	Ів.-Франківська обл.	6	3
4	Закарпатська обл.	5	3
5	Одеська обл.	3	3
6	Чернівецька обл.	2	3
7	Миколаївська обл.	2	2
8	Херсонська обл.	2	2

До основних природних ресурсів Одеської області, які широко використовуються в практиці санаторно-курортного лікування, відносяться: унікальні кліматичні зони узбережжя Чорного моря, лікувальні грязі і ропа Будакського, Куяльницького, Тилігульського, Хаджибейського лиманів і Тузловська групи озер (озера Шагани, Алібей, Бурнас), а також різноманітні мінеральні води.

Природно-заповідний фонд Одеської області включає 122 об'єкти загальною площею 98,9 тис. га, що становить 2,97% території проти середнього по Україні – 3,95%. В тому числі це: заповідник Дунайські плавні, який лежить у пониззі Кілійського гирла Дунаю, займає частину островів і акваторії Чорного моря. Пам'ятками природи є Михайлівський яр і Одеські катакомби. Наукову і естетичну цінність має флористична колекція ботанічного саду Одеського університету.

Одеська область відносно бідна природними ресурсами, а її частка у природно-ресурсному потенціалі України становить лише 3,7%. Разом з тим, область має значні ресурси, що можуть використовуватись у туристичній діяльності.

За сумарним природно-ресурсним потенціалом Одеська область займає 9-те місце серед 25 регіонів України (без врахування міст Києва та Севастополя). Сумарний природно-ресурсний потенціал області нижчий від загальноукраїнський і становить 73% від його рівня. Область виділяється багатими рекреаційними ресурсами (82% від середнього по Україні), проте бідна водними (62%) і лісовими (80%) ресурсами.

За лісопокритою площею (6,5% території області) область займає тільки 18-те місце; рівень забезпеченості поверхневим і підземним стоком прісних вод – один з найнижчих по країні (відповідно 25-те в 23 місця). Водами поверхневого і підземного стоків область забезпечена вкрай незадовільно (табл.2).

Таблиця 2

Рейтинг природного потенціалу регіонів України [2, 5, 6]

Регіони	Площа території			Площа вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок			Поверхневий стік**		Підземний стік**	
	тис. км ²	Питома вага, %	Рейтинг	тис. га	Лісистість (%)	Рейтинг	км ³	Рейтинг	км ³	Рейтинг
Україна	603, 6	100%		9573,9	16,5%		39.4		13.0	
АРК	26 081	4,32%	13	278,7	11,7	14	0.57	22	0.34	14
Вінницька	26 513	4,39%	12	346,5	13,3	11	2.20	7	0.25	18
Волинська	20 144	3,34%	20	624,6	31,7	5	1.58	10	0.60	9
Дніпропетровська	31 974	5,30%	2	179,2	5,9	21	0.71	20	0.16	20
Донецька	26 517	4,39%	11	184,1	7,1	20	1.01	16	0.24	19
Житомирська	29 832	4,94%	5	1001,6	34,1	1	2.50	6	0.67	7
Закарпатська	12 777	2,12%	24	656,7	52,2	4	6.39	1	1.53	2
Запорізька	27 180	4,50%	9	101,0	4,0	24	0.48	24	0.15	21
Ів.-Франківська	13 928	2,31%	22	571,0	41,7	8	3.33	2	1.26	3
Київська	28 131	4,66%	8	624,1	23,7	6	1.45	12	0.59	10
Кіровоградська	24 588	4,07%	15	164,5	6,9	22	0.80	19	0.15	22
Луганська	26 684	4,42%	10	292,4	11,1	13	1.21	15	0.25	17
Львівська	21 833	3,62%	17	621,2	29,0	7	3.27	4	1.65	1
Миколаївська	24 598	4,08%	14	98,2	4,2	25	0.52	23	0.06	24
Одеська	33 310	5,52%	1	203,9	6,5	18	0.27	25	0.08	23
Полтавська	28 748	4,76%	6	247,4	9,1	16	1.44	13	0.50	12
Рівненська	20 047	3,32%	21	729,3	37,2	2	1.56	11	0.77	6
Сумська	23 834	3,95%	16	425,0	18,1	9	1.79	8	0.66	8
Тернопільська	13 823	2,29%	23	183,2	13,4	19	1.01	17	0.80	4
Харківська	31 415	5,20%	4	378,3	12,3	10	1.28	14	0.38	13
Херсонська	28 461	4,71%	7	116,3	4,8	23	0.11	26	0.04	25
Хмельницька	20 645	3,42%	19	265,1	13,1	15	1.58	9	0.56	11
Черкаська	20 900	3,46%	18	315,1	16,1	12	0.72	21	0.29	16
Чернівецька	8 097	1,34%	25	236,7	29,9	17	0.93	18	0.30	15
Чернігівська	31 865	5,28%	3	665,7	21,3	3	2.73	5	0.78	5
м. Київ	839	0,14%	27	31,3	40,7	27	-	-	-	-
м. Севастополь	864	0,14%	26	32,8	38,4	26	-	-	-	-

Для розвитку різних видів туризму потрібен детальний аналіз окремих регіонів області. У рейтинговій оцінці (табл. 3) наведені дані 26 сільських адміністративних районів Одеської області, а також 7-ми міст. За показниками рівня розвитку природного потенціалу лідирує Березівський район за рахунок значної площі екомережі і запасів підземних вод та Великомихайлівський – за рахунок значних лісопокритих, курортних та лікувально-оздоровчих територій.

Екологічний потенціал найвищий - у Татарбунарському районі за рахунок мінімальної кількості складів і полігонів із зберігання небезпечних речовин.

Найнижчий природний потенціал для розвитку туризму (у тому числі і сільського) – у Кілійського (недостатньо підземних вод, екомереж, курортних територій), Ренійського (недостатньо екомереж і курортних територій) і Савранського (недостатні запаси підземних вод і недостатня екомережа) районів.

Найнижчий екологічний потенціал – у Ренійського району: тут 8 полігонів ТПВ (твердих побутових відходів) і 87 складів зберігання непридатних для використання пестицидів (отрутохімікатів).

За сукупністю негативних і позитивних показників природно-екологічного потенціалу, найкращі умови для розвитку сільського туризму мають: Б.Дністровський, Великомихайлівський, Роздільнянський і Татарбунарський райони області.

Таблиця 3

Рейтингова оцінка природно-екологічного потенціалу регіонів Одеської області [2, 3, 5]

№	Назва району	Природний потенціал, рейтинг					Екологічний потенціал			
		Прогн. рес. підз. запасів питн. води, тис. м ³ /добу	Загальна площа екоме режі, тис. га	Ліси і лісопо криті площі, тис. га	Курортні та лікуваль но- оздорові тер., тис. га	Рекреа ційні терито рії, тис. га	Склади зберігання непридатних пестицидів		Кількість полігонів ТПВ	
							Кіль кість	Рей тинг	Кіль кість	Рей тинг
1	2	3	4	5	6	7	13	14	11	12
1	Ананьівський	11	20	3	-	-	1	19	15	21
2	Арцизький	10	6	19	-	-	1	18	28	12
3	Балтський	14	14	1	-	-	-	22	33	7
4	Березівський	7	2	12	-	-	1	17	67	1
5	Б-Дністровський	3	3	20	4	9	4	9	34	4
6	Біляївський	21	12	9	5	6	10	2	21	16
7	Болградський	24	7	13	-	17	2	14	18	19
8	В-Михайлівський	8	9	4	6	-	2	13	26	11
9	Іванівський	20	13	18	-	18	3	12	26	13
10	Ізмаїльський	1	17	21	-	14	1	21	19	18
11	Кілійський	26	22	24	7	12	5	7	15	27
12	Кодимський	13	23	18	8	-	5	8	26	10
13	Комінтернівський	22	11	22	19	1	1	16	21	15
14	Котовський	6	19	5	17	-	4	11	29	8
15	Красноокнянський	15	18	11	11	-	6	6	15	23
16	Любашівський	16	15	17	-	-	7	4	15	22
17	Миколаївський	9	16	10	10	-	8	3	37	3
18	Овідіопольський	23	24	25	13	4	6	5	15	25
19	Ренійський	2	25	26	12	16	-	22	8	26
20	Роздільнянський	4	8	16	-	10	-	22	27	9
21	Савранський	25	26	6	16	-	11	1	20	20
22	Саратський	19	4	15	9	13	4	10	33	6
23	Тарутинський	17	1	8	14	-	1	15	33	5
24	Татарбунарський	18	10	4	-	8	-	22	20	17
25	Фрунзівський	12	21	7	-	-	-	22	21	14
26	Ширяївський	5	5	14	15	-	1	20	40	2
27	м. Б-Дністровськ.	-	29	30	1	13	-	-	3	-
28	м. Ізмаїл	-	28	27	-	11	-	-	-	-
29	м. Іллічівськ	-	31	-	-	7	-	-	-	-
30	м. Котовськ	-	30	29	18	-	-	-	-	-
31	м. Одеса	-	27	28	2	2	-	-	1	-
32	м. Южне	-	33	-	3	5	-	-	-	-
33	м. Теплодар	-	32	-	-	15	-	-	-	-
	Усього	-	-	-	-	-	84	-	664	

Історико-культурний потенціал є основою пізнавального туризму. Він представлений різними видами історичних пам'яток, меморіальних місць, народними промислами, музеями, тобто поєднаннями об'єктів матеріальної і духовної культури. Ситуація із забезпеченням сфери туризму

історично-культурним потенціалом в області незадовільна зважаючи на те, що саме Одеська область претендує на роль третьої (після Києва і Львова) столиці туризму в Україні. Тут поки що недостатня кількість музеїв, кінотеатрів та об'єктів культурної спадщини (табл. 4.)

Таблиця 4

Рейтинг культурно-історичного потенціалу регіонів України [1, 4, 6]

Регіони	Загальна кількість кінотеатрів, одиниць		Загальна кількість музеїв, одиниць		Кількість театрів		Кількість об'єктів культурної спадщини *	
	282	Рейтинг	422	Рейтинг	165	Рейтинг	630	Рейтинг
Україна	282		422		165		630	
Вінницька	17	4	25	5	2	17	28	12
Волинська	6	21	10	20	2	18	23	15
Дніпропетровська	16	7	7	21	15	4	24	13
Донецька	21	2	23	8	7	7	13	21
Житомирська	3	24	5	24	4	11	16	19
Закарпатська	7	19	7	22	3	13	15	20
Запорізька	9	17	19	10	5	10	12	22
Івано-Франківська	9	18	16	14	3	16	5	24
Київська	0	26	17	11	1	26	29	10
Кіровоградська	4	22	25	6	2	19	3	26
Луганська	10	16	15	15	5	9	10	23
Львівська	20	3	17	12	14	5	29	9
Миколаївська	13	8	3	26	3	15	30	7
Одеська	10	15	13	17	6	8	24	14
Полтавська	7	20	25	4	2	20	31	6
Рівненська	4	23	10	19	2	21	17	18
Сумська	2	5	11	18	2	22	29	11
Тернопільська	11	10	16	13	11	6	5	25
Харківська	10	11	26	3	21	3	29	8
Херсонська	10	12	6	23	2	23	34	5
Хмельницька	13	9	14	16	3	14	19	16
Черкаська	21	1	25	7	2	24	38	4
Чернівецька	10	13	4	25	2	25	18	17
Чернігівська	10	14	28	2	4	12	44	3
м. Київ	16	6	32	1	30	1	48	2
АРК	17	5	19	9	21	2	57	1
Питома вага Одеськ. обл., %	3.5	-	3.1	-	3.6	-	3.8	-

Висновки

Одеська область відносно бідна природними ресурсами. Разом з тим, область має значні ресурси, що можуть використовуватись у туристичній діяльності та рекреації (клімат, море, водні та бальнеологічні ресурси, біологічні ресурси).

В Україні не в повній мірі використовується історико-культурна спадщина для формування спільної ідентичності, консолідації громадян різних регіонів, формування позитивного іміджу держави. Внаслідок цього складові історико-культурної спадщини залучаються до туристичної галузі безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму. Проблемним питанням туристичної інфраструктури області є незадовільний стан значної кількості об'єктів туристичних відвідувань, які представляють інтерес для туристів.

На сьогоднішній день не розроблено методологічних аспектів аналізу функціонування пам'яток історії та культури екскурсійного туристичного об'єкта. Внаслідок цього складові історико-культурної спадщини залучаються до туристичної галузі безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму.

В сучасному законодавстві не враховуються завдання, пов'язані з ефективним використанням історичного й культурного потенціалу країни для поліпшення якості національного туристичного продукту. Також слід відмітити досить низький рівень державного менеджменту у сфері охорони та збереження культурних об'єктів, у просуванні культурно-рекреаційного бренду національної спадщини.

Одним з варіантів зменшення екологічного ризику у регіоні є залучення інвестицій в його економіку, частина з яких буде спрямована на екологічні потреби. Для цього необхідне: проведення інвентаризації, створення і оприлюднення реєстру вільних земельних ділянок, створення бази даних незадіяних промислових і торговельних площ місцевих підприємств, які можуть бути продані чи передані в оренду на конкурентних засадах із подальшим формуванням інвестиційних пропозицій для цільових груп інвесторів. Подальше створення «територій пріоритетного інвестиційного розвитку» із спрощеними термінами та процедурами отримання усіх документів дозвільного та погоджувального характеру.

Найбільш важливими для Одеської області є приморські території, де проживає 68% населення області і зосереджено більше 80% промислового потенціалу. Для цих територій складним питанням є визначення зовнішніх меж, які можна вважати приморськими і які повинні отримати особливий статус користування. Цей статус повинен бути визначений законодавчо. Необхідна розробка державної програми розвитку приморських регіонів як територій особливого значення для економіки України.

Потрібний документ, який би чітко визначав принципи координації господарської діяльності: у приморській зоні і в акваторії Чорного і Азовського морів, приналежній Україні у межах державного кордону і економічної зони. Основним принципом управління в контактній зоні «суходіл-море» є поєднання комплексного розвитку природно-ресурсного потенціалу прилеглого суходолу і морської акваторії з частковим їх резервуванням для підтримання оптимального рівня освоєності і стійкості; поєднання екологічної рівноваги з екстенсивним та інтенсивним освоєнням природно-ресурсного потенціалу.

Література:

1. Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України / Постанова Кабміну від 3 вересня 2009 р. N 928 // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/928-2009-%D0%BF>

2. Екологічний паспорт Одеської області (2014 р.) // <http://www.menr.gov.ua/protection/protection1/odeska>

3. Маринич О.М., Тищенко П.Г. Фізична географія України : Підручник.- К.: Т-во «Знання», КОО, 2003.- 479с.

4. Регіональні показники. Статистична інформація. Держкомстат України // www.ukrstat.gov.ua

5. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2014 році // <http://ecology.odessa.gov.ua/zvti/>

6. Статистична інформація. Головне управління статистики в Одеській області // www.od.ukrstat.gov.ua

1. Pro zanesennya ob"yektiv kul'turnoyi spadshchyny natsional'noho znachennya do Derzhavnoho reyestru nerukhomykh pam"yatok Ukrayiny / Postanova Kabminu vid 3 veresnya 2009 r. N 928 // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/928-2009-%D0%BF>

2. Ekolohichnyy pasport Odes'koyi oblasti (2014 r.) // <http://www.menr.gov.ua/protection/protection1/odeska>

3. Marynych O.M., Tyshchenko P.H. Fizychna heohrafiya Ukrayiny : Pidruchnyk.- K.: T-vo «Znannya», KOO, 2003.- 479s.

4. Rehional'ni pokaznyky. Statystychna informatsiya. Derzhkomstat Ukrayiny // www.ukrstat.gov.ua

5. Rehional'na dopovid' pro stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyshcha v Odes'kiy oblasti u 2014 rotsi // <http://ecology.odessa.gov.ua/zvti/>

6. Statystychna informatsiya. Holovne upravlinnya statystyky v Odes'kiy oblasti // www.od.ukrstat.gov.ua

Рецензент: Герасименко В.Г., професор, завідувач кафедри Економіки і управління туризмом